

Роксолана Мельничук,

кандидат філологічних наук,

асистент кафедри іноземних мов для природничих факультетів,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

<https://orcid.org/0000-0003-1212-2956>

м. Чернівці, Україна

Наталя Цинтар,

доктор філософії,

асистент кафедри іноземних мов для природничих факультетів,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

<https://orcid.org/0000-0002-1014-1347>

м. Чернівці, Україна

Мирослава Шенько,

асистент кафедри іноземних мов для природничих факультетів,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

<https://orcid.org/0000-0001-6990-6917>

м. Чернівці, Україна

Структурно-семантичні характеристики словотвірних гнізд у звуконаслідуванні на матеріалі німецької мови

Structural and semantic characteristics of word-forming nests in sound analysis based on German Language material

Анотація. У статті проаналізовано структурно-семантичні особливості словотвірних гнізд із вершиною дієсловом, іменником та вигуком. Увагу зосереджено вивченню утворення та функціонування словотвірних гнізд як найбільшого словотвірного потенціалу слова в сучасній німецькій мові. Актуальність цього дослідження обґрунтовується необхідністю систематизації та всебічного дослідження семантики та словотвірної структури вокабуляру мови і демонструє тісний зв'язок звуконаслідувальної системи з загальним лексичним фондом німецької мови. Метою статті є дослідження механізму творення та функціонування словотвірних гнізд із вершиною дієсловами, іменниками і вигуками сучасної німецької мови, які не лише відтворюють додаткову інформацію і підтримують семантичне ядро значення лексичних конститuentів, але і характеризуються досить широкою семантикою і сферою застосування в різних типах мовлення. Засвідчено, що основною сферою функціонування звуконаслідувальних лексем є розмовна мова, що підтверджує кількісний склад стилістично-мар-

кованих одиниць. Наочно продемонстровано, що особливим континуумом лексики із емоційно-семантичним забарвленням, який активно виражає емоційний стан людини та утворюється від повнозначних частин мови, є вигуки. Кількість іменників крізь призму звуконаслідування у словниковому складі німецької мови збільшується за допомогою субстантивації дієслів. На сучасному етапі розвитку німецької мови спостерігаємо тенденцію до утворення необмеженої кількості субстантивованих конверсивів, які володіють чіткою семантичною визначеністю. За результатами аналізу, для переважної більшості словотвірних гнізд серед досліджуваних лексичних одиниць німецької мови характерною є лінійна структура, яка при маркуванні вищевказаних типів гнізд має принципове значення. Пропонована розвідка висвітлює формальну характеристику властивостей мовних одиниць, структурне значення слова. Їх місце в мовній системі визначається крізь призму відношень знаків один до одного та встановлення нових зв'язків між ними.

Ключові слова: деривація, диференційна ознака, лексична одиниця, мовний знак, символічно-звукове значення, словотвір.

Summary. *The article analyzes structural and semantic features of word-forming nests with verb, noun and exclamation vertexes. An attention is focused on the study of the formation and functioning of word-forming nests as the largest word-making potential in modern German. The relevance of this study is justified by the need to systematize and study comprehensively the semantic and word structure of the language vocabulary and demonstrates the close relationship of the symbolic-sound system with the general lexical German language fund. The purpose of this work is to study the mechanism of word-forming nests functioning in modern German, which not only reproduce additional information and support the semantic core of the lexical units meaning, but also are characterized by their wide range of semantics and application in different types of speech. It is confirmed that the main sphere of symbolic-sound units functioning is spoken language, confirming the quantitative composition of stylistically marked units. It is demonstrated that exclamations are a special type of vocabulary with emotional-semantic coloring, which actively expresses the emotional state of a person and is formed from the closed classes parts of speech. The number of nouns with sound-symbolic meaning in German vocabulary increases through the substantiation of verbs. At the present stage of the German language development we observe a tendency to form an unlimited number of substantiated conversions with clear semantic meaning. According to the results of our analysis, the majority of word-forming nests among the studied German lexical units is characterized by a linear structure, which has fundamental importance above marked types of nests. The article highlights the formal characteristics of the linguistic units properties and their structural meaning. Their place in the language system is determined through the relationship of signs to each other and the establishment of new connections between them.*

Key words: *derivation, differential feature, lexical unit, linguistic sign, sound symbolic meaning, word formation.*

Вступ. У сучасній лінгвістиці семантичні проблеми гнізд у однокореневих словах мало досліджені, незважаючи на те, що їх вивчення тісно пов'язане з вирішенням цілого комплексу актуальних теоретичних проблем граматики, словотвору та семасіології. Г. Зіт, зокрема, писав, під час послідовного дослідження принципу живих словотвірних гнізд можуть появлятися цікаві словники, які будуть виявляти частину тієї системи, яку утворює лексика кожної мови» [4, с. 390].

Багато дослідників так чи інакше торкалися проблематики словотвірних гнізд у звуконаслідуванні різних мов. Оскільки у німецькій мові словотвірні гнізда в основному розглядаються із загальними питаннями словотвору, то лінгвісти часто обмежуються двома-трьома прикладами з вказівкою на можливість поповнення гнізда новими лексичними одиницями.

Принцип словотвірних гнізд був частково реалізований Е. Матером у виданні «Німецькі дієслова» (*Deutsche Verben*) у десяти випусках, також В. Шмідтом на матеріалі ряду наступних німецьких дієслів: *beißen, fahren, fließen, heben, schießen, winden* і деяких інших у книзі «Німецьке мовознавство» (*Deutsche Sprachkunde*) з погляду діахронічного аспекта. Крім того, проблеми словотвірних гнізд коротко торкалася Т. Шіппан. Г. Аугст видав словник словотвірних гнізд у 1998 році. О. І. Стеріополо в 2003 році зробила системний опис структурних характеристик словотвірних гнізд на основі звуконаслідувальних вигуків на матеріалі німецької та французької мов [6, с. 139]. Однак у дослідженні не приділялася увага звуконаслідувальним дієсловам і іменникам, які творять найбільш чисельний пласт лексики у звуконаслідуванні німецької мови.

Загальний аналіз літератури з даної проблематики свідчить про одноманітність в тлумаченні терміна «*словотвірне гніздо*», яке визначають як «групу слів, яка походить від одного кореня або об'єднана сучасними морфологічними чи семантичними зв'язками» [1, с. 21]. Результати дослідження П. Брауна також вказують на те, що гніздо творять «однокореневі слова, які в синхронній системі мови мають живі лексичні зв'язки, мотивовані кореневою спільністю» [8, с. 16]. Подібне, проте більш ширше визначення знаходимо в німецькомовній літературі «*Wortfamilien sind Wortverbände, die durch den Bezug auf ein gemeinsames Element charakterisiert sind*» [9, с. 87]. У словниковому мовному складі В. В. Левицький трактує лексичні гнізда як «... сукупність лексичних одиниць, спільність яких за змістом відображена в спільності слів за коренем», а словотвірні – як ту частину структури лексичного гнізда, «... яка зобов'язана словотвірним відношенням, зокрема відношенням похідності» [3, с. 28-29].

Мета статті полягає у дослідженні принципу утворення та функціонування словотвірних гнізд іменників, дієслів і вигуків сучасної німецької мови, які репрезентують додаткову інформацію, підтримують семантичне ядро значення мовних знаків, характеризуються досить широкою семантикою і, відповідно, сферою вживання та застосування в усному і письмовому мовленні.

Методологія та методи дослідження. Досягнення поставленої мети зумовило використання методів семантичного аналізу для вивчення семантичних характеристик досліджуваного масиву та методу компонентного аналізу для розподілу семантичної структури досліджуваних номінативних одиниць на мінімально значущі компоненти. Матеріалом дослідження є 3500 первинно– і секундарно-мотивованих звуконаслідувальних лексем, а саме іменників, дієслів і вигуків сучасної німецької мови, які відібрані шляхом суцільної вибірки з етимологічних, синонімічних і тлумачних словників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зібраний матеріал дозволив встановити, що словотвірні гнізда утворюються більш ніж від 50 вигуків завдяки процесам послідовного і паралельного словотвору, які творять віялоподібну і деревоподібну структуру гнізда з вихідним звуконаслідувальним вигуком. При цьому глибина словотвірного гнізда може варіюватися від одного до трьох дериваційних кроків: *kikeriki*: 1. *das Kickeriki, der Kickeriki*.

Вигук *kikeriki* є похідною основою лише для двох іменників, як видно з наведеного прикладу. Дієслівність тут передається лише словосполученням *kikeriki schreien*.

Подібні випадки не є частотними в звуконаслідуванні німецької мови. Основна маса звуконаслідувальних вигуків утворює словотвірні гнізда в два-три дериваційні кроки: *turr*: 1. *turteln*; *das Turteln, turtelnd, die Turteltaube*; *gack*: 1. *gackeln, gackern, gacksen, 2. die Gackelei, das Gegacker, das Gackeln, das Gackern, das Gacksen, gackelnd, gackernd, gacksend*; *klaff*: 1. *klaffen, kläffen*, 2. *das Kläffen, der Kläffer*; *das Gekläff*, 3. *das Anklaffen, anklaffend, anklaffen, ankläffen*.

Розгалужені гнізда утворюють близько восьми вигуків, які нараховують понад 15 дериватів. Такими, наприклад, є гнізда з вершинами: *bim, bum, happs, platsch, puff, tapptapp, tatsch, zisch* тощо:

klatsch – *klatschen* – *das Klatschen* – *der Klatsch* – *die Klatsche* – *das Geklatsche* – *klatschend* – *klatschnass* – *die Klatschung*;

pip/s – *piepen / piepsen* – *das Piepen* – *das Piepsen* – *der Pip/s* – *der Pipser* – *piepsend* – *piepsig* – *die Piepsigkeit* – *der Piepvogel* – *der Piepmatz* – *die Piepsstimme* – *piepegal* – *piepjung*;

quatsch – *quatschen* – *das Quatschen* – *der Quatsch* – *quatschig* – *quatschend* – *quatschnass* – *das Quatschwetter*.

Перший дериваційний крок характеризується утворенням звуконаслідувальних дієслів за допомогою словотвірного форманта -en. Від основи вигука у деяких випадках утворюються декілька дієслів, у тому числі й з розширеним варіантом суфікса -en, тобто -er(n) або -el(n): *gluck – glucken / gluckern*. При цьому похідні дієслова стають абсолютними синонімами без чітких смислових відмінностей,

Утворення префіксальних дієслів, конверсивів, безсуфіксальних і суфіксальних іменників є ознаками другого дериваційного кроку.

Третьюму дериваційному кроку властива поява підгнізда з утворенням конверсивів і ад'єктивованих дієприслівників від префіксальних дієслів.

В окрему групу відносимо вигуки, які не утворюють словотвірні гнізда (наприклад, *duff, hatschi, holterdiepolter, hihi, hick, kladderdatsch, klingling*).

Словотвірні гнізда з вершиною дієсловом багато в чому виявляють велику аналогію зі своєю словотвірною структурою з розглянутим вище типом гнізд, оскільки основна маса похідних утворюється від дієслова. Максимальна глибина словотвірного гнізда складає два дериваційні кроки. У ряді випадків похідна одиниця володіє переносним значенням, утвореним на основі деякої подібності між звуковими типами сприйняття: *fipsen: 1. das Fipsen, der Fips, fipsig, fipsend, 2. die Fipsigkeit*.

Основний масив похідних утворюється в результаті процесів паралельного і послідовного словотвору, що володіє деревоподібною структурою з вершиною звуконаслідувального дієслова.

При цьому здатність останнього до утворення субстантивованих іменників, дієприслівників II і префіксальних утворень практично виключає можливість появи так званих «слів-гнізд» – вершин, які не утворюють похідних: *fauchen: 1) das Fauchen, anfauchend, anfauchen, 2) das Anfauchen, anfauchend; blocken: 1) das Blöcken, blockend, anblöcken, 2) das Anblöcken, anblöckend*.

Як правило, похідні дієслова є багатозначними. Однак явище багатозначності у похідному слові не є передумовою утворення гнізда з розвинутою структурою. Так, наприклад, багатозначне дієслово *bullern* утворює лише один похідний прикметник *bullerig*, крім конверсива *das Bullern* і дієприслівника першого *bullernd*. Водночас однозначне дієслово *lachen* має більш ніж 15 похідних: *lachen: 1) an/auß'aus/be/ver/zulachen, die Lache, das Lachen, der Lacher, die Lacherin, lächerlich, die Lächerlichkeit, lachbar, lachhaft, lachend, das Gelächter, das Lachgas, die Lachlust, lachlustig, 2) das Gelache*.

Ряд інших звуконаслідувальних дієслів творять також розгалужені словотвірні гнізда (наприклад: *sausen – durchsausen – das*

Gesäuse – säuseln – das Gesäusel – der Säusler – durchsäuseln – der Sausewind, а теж babbeln, brummen, donnern, flüstern, klopfen, plappern, rauschen, schnaufen.

Хоча структура представлених вище гнізд є достатньо розгалуженою, їх максимальна глибина складає два дериваційних кроки і залишається незмінною.

Словотвірні гнізда з вершиною іменником. Даний тип словотвірних гнізд у звуконаслідуванні німецької мови представлений небагатьма прикладами. Вихідними словами є іменники, які позначають назви різних музичних інструментів: *die Geige, das Klavier, die Orgel, die Trompete* або знарядь праці: *der Hammer – hämmern, die Trommel – trommeln* тощо.

Як правило, словотвірні гнізда з вершиною іменником мають деревоподібну структуру з глибиною в два дериваційні кроки, що пояснюється відсутністю в переважній більшості звуконаслідувальних лексем, які утворені від вищевказаних іменників, здатності до створення префіксальних утворень, які, в свою чергу, служать похідними основами для нових лексичних одиниць.

При першому дериваційному кроці утворюється звуконаслідувальне дієслово, яке тісно пов'язане з похідною основою і позначає звук, який видає конкретний музичний інструмент. Далі звуконаслідувальне дієслово виступає похідним для дієприслівника І, конверсивів, суфіксальних іменників, які позначають осіб за професією і супроводжуються конкретними звуками, а також ряду композитивів: *die Trommel: 1) trommeln, 2) trommelnd, das Trommeln, der Trommler, die Trommelei, das Trommelfell, der Trommelwirbel, die Trommelwaschmaschine.*

У тих випадках, коли в семантичній структурі похідного дієслова виникає переносне значення, воно може присднувати до себе префікси, що збільшує глибину гнізда до трьох дериваційних кроків. Однак, такі випадки загалом не характерні для цієї групи дієслів: *die Flöte: 1) flöten, 2) anflöten, das Flöten, flötend, 3) das Anflöten, anflötend, flötenartig, der Flötenbläser.*

Окремі приклади словотвірних гнізд з вершиною іменником мають глибину в один дериваційний крок при збереженні деревоподібної структури самого гнізда: *das Akkordeon: 1) der Akkordeonist, die Akkordeonistin, akkordeonistisch, der Akkordeonspieler.*

Як видно з наведеного прикладу, гніздо з вершиною *das Akkordeon* включає два іменники з суфіксами *-er / -in*, які позначають осіб за професією, один прикметник з суфіксом *-isch*, який вказує на співвіднесеність певного об'єкта безпосередньо і гри на акордеоні, та одне складне слово, яке означає особу за професією. При цьому

самого дієслова немає. Дієслівність передається лише за допомогою словосполучення: *Akkordeon spielen*.

Словотвірне гніздо характеризується рядом наступних ознак, які полягають у:

- експліцитно вираженій формальній будові;
- системному характері словотвірних значень;
- наявності відношень словотвірної мотивації;
- впорядкованості словотвірних відношень однокоренових слів гнізда.

Центральним поняттям всієї словотвірної системи є синхронна виводимість одного слова з іншого однокоренового слова, яка постає першим пунктом. Питання відношення похідності в окремих випадках володіє досить суперечливим характером і може вирішуватись мовознавцями по-різному.

Г. Зіттьв, який розглядав проблеми подвійної спрямованості словотвірної похідності на матеріалі німецької мови, розрізняє наступні три види спрямованості словотвірної мотивації [8, с. 59]:

1) основи з одним напрямком похідності (*Ras-erei, Zier-erei*);

2) основи з подвійним напрямком похідності (тут виділяють п'ять різновидів):

– «непохідна субстантивна основа + -ei/-erei» (*Schleuder, schleudern – Schleuderei; Schuster, schustern – Schusterei*), модель «непохідна основа дієслова + -ei/-erei»;

– «похідна субстантивна основа + -erei» (*Rede, reden – Rederei*), модель «непохідна основа дієслова + -erei»;

– «непохідна субстантивна основа + -elei» (*Witz – Witzelei; witzeln – Witzelei*), модель «похідна основа дієслова + -ei»;

– «похідна субстантивна основа + -ei» (*denken, Denker – Denkeri*), модель «непохідна основа дієслова + -erei»;

– «похідна субстантивна основа + -ei» (*Fleisch – Fleischerei; Fleischer – Fleischerei*), модель «непохідна субстантивована основа + -erei»;

3) основи з трьома напрямками похідності (*Schmutzer – Schmutzerei, Schmutz – schmutzen*).

У німецькомовній літературі А. Штедьє торкається проблеми словотвірної мотивованості і відзначає, зокрема, три можливих напрямки похідності [5, с. 33]:

1) дієслово – іменник (*schauen – Schau*);

2) іменник – дієслово (*Fisch – fischen*);

3) іменник – дієслово (*Ruf – rufen*).

Т. Фрідріх слова типу *Fischerei, Räuberei* розглядає як похідні від *Fischer* і *fischen*, від *Räuber* і *rauben* відповідно [4, с. 122].

Як демонструє короткий огляд літератури щодо даного питання, основна складність у встановленні похідності виникає у кореневих іменниках, які утворені від дієслів шляхом віднімання словотвірних формантів, а також у дериватів із суфіксами *-ei* / *-erei* / *-elei*. При цьому дослідники співвідносять їх або з іменниками, або з дієсловами.

Як впливає із вищезазначеного, для звуконаслідувальної німецькомовної системи складність становлять такі іменники як *Brauserei*, *Babbelei*, *Plapperei*, *Quackelei*, *Schnatterei*, для яких можливість подвійного напрямку словотвірної мотивованості є не виключеною (наприклад: *babbeln* – *Babbelei* чи *Babbel* – *Babbelei*).

Отже, сема процесуальності присутня в іменників на *-ei* / *-erei* / *-elei* і той факт, що дієслова становлять найбільший пласт звуконаслідувальної системи німецької мови, є достатнім підґрунтям, щоб вважати природу звуконаслідувальних дієслів словотвірною мотивованою, а похідні такого типу –віддієслівними утвореннями.

Наступні критерії є загальноприйнятими для встановлення похідної основи:

1) не може бути мотивованим слово, яке не є стилістично нейтральним, якщо слово, яке йому протиставляється, є стилістично нейтральним;

2) мотивованим словом при розрізненні лексичних значень слів, які зіставляються, буде те, яке характеризується більш формальною складністю;

3) при розрізненні лексичних значень цих слів і однаковій кількості звукових відрізків у слові мотивованим буде слово з більшою семантичною складністю.

Розроблені класифікації словотвірних гнізд за напрямком похідності в той чи інший час були використані в дисертаційному дослідженні О. І. Стеріополо, у якому дослідниця виділяє п'ять типів словотвірних гнізд на матеріалі німецьких звуконаслідувальних вигуків [7, с. 138]:

1) гнізда-дерева (результат послідовного і паралельного словотвору: *klaps* – *klapsen* – *der Klaps* – *klapsig*);

2) гнізда-слова (кореневі слова, які не проявляють словотвірної активності і не стали похідними);

3) гнізда-ланцюги (результат послідовного словотвору *klirr* – *klirren* – *klirrend*);

4) гнізда-пари (кореневе слово і його єдине похідне слово *bimbam* – *das Bimbam*);

5) гнізда-віяло (результат паралельного словотвору: *schwupp* – *Schwup* – *Schwups* – *Schwupper*).

Структура гнізд перш за все привертає увагу, оскільки постає питання, чи варто виділяти такі типи гнізд, як «гнізда-слова» та «гнізда-пари», які мають або лише один дериват, або взагалі не утворюють похідних. А. М. Гінзберг зазначає, що мова про словотвірне гніздо йде лише в тому випадку, коли є щонайменше два похідних [7, с. 138]. Однак у мовознавстві існує ще й інша точка зору. Зокрема, Б. М. Головін виділяє так звані однослівні типи гнізд із вершиною звуконаслідування, тобто це слова, які не володіють словотвірним потенціалом типу «бом», «бум» тощо [5, с. 211]. Незважаючи на це, виділення такого типу гнізд, на наш погляд, є невиправданим, оскільки не відповідає загальноприйнятому визначенню словотвірного гнізда перш за все як групи слів, а не окремо взятого слова.

Під сумнів попадає і наявність гнізд-ланцюгів у звуконаслідувальній системі німецької мови, які є результатом послідовного словотвору. Так, словотвірне гніздо, компоненти якого виникли в результаті процесів послідовного словотвору (*klirr – klirren – klirrend*), могло би бути доповнене щонайменше п'ятьома лексичними одиницями, що, таким чином, дозволило б віднести його до типу «гнізда-віяло»: *klirr – klirren – erklirren – klirrend – erklirrend – das Klirren – das Erklirren – der Klirrfaktor*.

У підсистемі звуконаслідування німецької мови, на наш погляд, правомірно можна виділити тільки два типи словотвірних гнізд: гнізда-віяло та гнізда-дерева.

Для виявлення специфіки словотвірних і семантичних відношень між вихідними і похідними лексичними одиницями звуконаслідувального слова, які виступають вершиною гнізда, вигуки було поділено на два класи: неподільні і змінювані. До першого відносяться лише звуконаслідувальні вигуки: *bum!*, *gluck!*, *ritsch!*, *schwupp!*, *tatsch!* тощо. До другого належать слова, які змінюються за словотвірною парадигмою: *donnern*, *fauchen*, *lispeln*, а теж іменники *Trompete*, *Geige* тощо.

Звуконаслідувальні дієслова, вигуки і невелика група іменників виступають організовуючою одиницею для словотвірних гнізд, що дозволяє стверджувати про наявність у звуконаслідувальній системі німецької мови трьох основних структурних схем, які утворюють його дериваційно-семантичну структуру:

- 1) вигук → дієслово, вигук → іменник, вигук → прикметник;
- 2) іменник → дієслово → іменник, іменник → дієслово → прикметник;
- 3) дієслово → дієслово, дієслово → іменник, дієслово → прикметник.

Висновки з дослідження. Підсумовуючи, відзначимо, що формальна та семантична структура словотвірних гнізд із вершиною звуконаслідувальним вигуком, дієсловом і іменником виявляє велику аналогію, що проявляється у співпадінні кількості дериваційних кроків незалежно від того, до яких частин мови належать вершини гнізда, а також у їх якісному наповненні, що включає три основні частини мови: іменники, дієслова та вигуки, які творять звуконаслідувальну систему німецької мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вакуленко М. О. Методологічні засади вивчення наукової термінології. *Термінологічний вісник*. 2013. Вип. 2 (2). С. 17–24.
2. Кушнерик В. І. Фоносемантизм: гіпотези і факти. Чернівці: Книги – XXI. 2008. 420 с.
3. Левицький В. В. Історія німецької мови. Посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2007. 216 с.
4. Мельничук Р. І. Фоносемантичні явища у сучасній німецькій мові (теоретико-експериментальне дослідження): дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Запоріжжя, 2018. 241 с.
5. Огуй О. Д. Лексикологія німецької мови. Вінниця: Нова книга. 2003. 416 с.
6. Рудківський О. П. Особливості реалізації деяких диференційних ознак німецьких приголосних у мовленні. *Вісник КНЛУ*: зб. наук. праць. Серія «Філологія». Київ. Т. 8, № 1. 2005. С. 33–37.
7. Стеріополо О. І. Парадигматика і синтагматика диференційних ознак фонем української та німецької мов. Сучасні тенденції фонетичних досліджень: збірник матеріалів круглого столу. Київ: Міленіум. 2017. С. 137–145.
8. Becker T. Einführung in die Phonetik und Phonologie des Deutschen. Darmstadt: WBG. 2012. 130 S.
9. Bußmann H. Lexikon der Sprachwissenschaft. 4. Aufl. Stuttgart: Kröner. 2008. S. 86–87.